

УДК 001.8

Таран-Лала О.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту**ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»*

МЕТОДОЛОГІЧНА КОНСТРУКЦІЯ СИСТЕМО-ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Обґрунтовано методологічну конструкцію системно-організаційного підходу. Розглянуто методологічний алгоритм системного підходу. Пояснено з погляду загальної теорії організації наскрізні принципи системно-організаційного підходу. Показано взаємозв'язок принципів оптимального вибору проектних рішень на кожному з етапів організаційно-дієвої процедури. Науково сформовано і визначено методологічні принципи забезпечення оптимального характеру дослідницьких дій на кожному з етапів системної процедури.

Ключові слова: системно-організаційний підхід, методологічний апарат, системні параметри, циклічний комплекс, методологічний алгоритм.

Таран-Лала Е.Н. МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ СИСТЕМО-ОРГАНИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА

Обоснована методологическая конструкция системно-организационного подхода. Рассмотрен методологический алгоритм системного подхода. Объяснены с точки зрения общей теории организации сквозные принципы системно-организационного подхода. Показана взаимосвязь принципов оптимального выбора проектных решений на каждом из этапов организационно-действенной процедуры. Научно сформированы и определены методологические принципы обеспечения оптимального характера исследовательских действий на каждом из этапов системной процедуры.

Ключевые слова: системно-организационный подход, методологический апарат, системные параметры, циклический комплекс, методологический алгоритм.

Taran-Lala O.M. METHODOLOGICAL CONSTRUCTION OF SYSTEM AND ORGANIZATIONAL APPROACH

The article is devoted to the substantiation of methodological construction of system and organizational approach. The methodological algorithm of the system approach is considered. Thorough principles of system-organizational approach are explained from the point of view of general theory of organization. Intercommunication of principles of optimal choice of project decisions is shown at each of the stages of organizationally effective procedure. Methodological principles of ensuring optimal character of research actions are scientifically formed and determined for each of the stages of system procedure.

Keywords: system and organizational approach, methodological apparatus, system parameters, cyclic complex, methodological algorithm.

Постановка проблеми. Вищою фазою методологічної конструкції системно-організаційного підходу є всебічне відображення його системних параметрів. Методологічний апарат, використовуваний для цього, повинен носити цілісний характер і забезпечувати максимальну відповідність аналітичної інформації, що витягується завданням синтезу цілісного образу об'єкту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теоретичних представленнях і підходах різних авторів до системно-організаційного підходу спостерігаються фрагментарність, незв'язаність, відсутність концептуальної єдності [1–15]. Цей факт перекоонує в тому, що відсутність теоретичної обґрунтованої методологічної конструкції системно-організаційного підходу досі є надзвичайно актуальною.

Оптимальною формою такої методологічної конструкції є формування його у вигляді організації наскрізні принципи системно-організаційного підходу. Системна процедура повинна задавати напрям дослідження, адекватний природі цілісних об'єктів і взаємозв'язку основних системних параметрів. Методологічні принципи повинні забезпечувати оптимальний характер дослідницьких дій на кожному з етапів системної процедури.

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати мету статті, яка полягає в ознайомленні з циклічним комплексом дослідницьких етапів та обґрунтуванні методологічної конструкції системно-організаційного підходу. У цьому комплексі роль системної процедури дослідження повинен виконувати методологічний алгоритм системного підходу, модифікований з урахуванням вирішення проблеми системно-організаційного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним формоутворюючим чинником під час формування системно-організаційного апарату є потреби методичного забезпечення оптимального проектування, управління і вдосконалення систем. Організаторові складних систем потрібна, по-перше, загальна процедура раціонального рішення організаційно-дієвих завдань і, по-друге, методологічні орієнтири вибору оптимальних рішень на кожному з етапів цієї процедури. У апараті, що показано на рисунку 1, роль шуканої методологічної процедури виконує алгоритм системного підходу, інтерпретований в організаційно-дієвому розрізі. Роль орієнтирів вибору оптимальних рішень на кожному з етапів цього алгоритму виконують виділені із загальної теорії організації наскрізні принципи системно-організаційного підходу.

Послідовна реалізація цих етапів дозволяє отримати у результаті шуканий проектний образ системи, націленої на вирішення актуальних протиріч. Визначимо тепер принципи оптимального вибору проектних рішень на кожному з етапів організаційно-дієвої процедури. Як головні принципи організаційної оптимізації, інваріантні для усіх розділів загальної теорії організації, виступають: фокусованість дій, комплексність, виділення вирішальної ланки, поетапність перетворень, організаційна гнучкість. Перші три положення конкретизують принцип системності в основному в аспекті зв'язки, другі два, – в аспекті розвитку.

І. Фокусованість дій, тобто максимальне зосередження усіх приватних дій системи на досягнення загальної мети (вирішення актуальних протиріч). Це головний принцип системно-організаційного під-

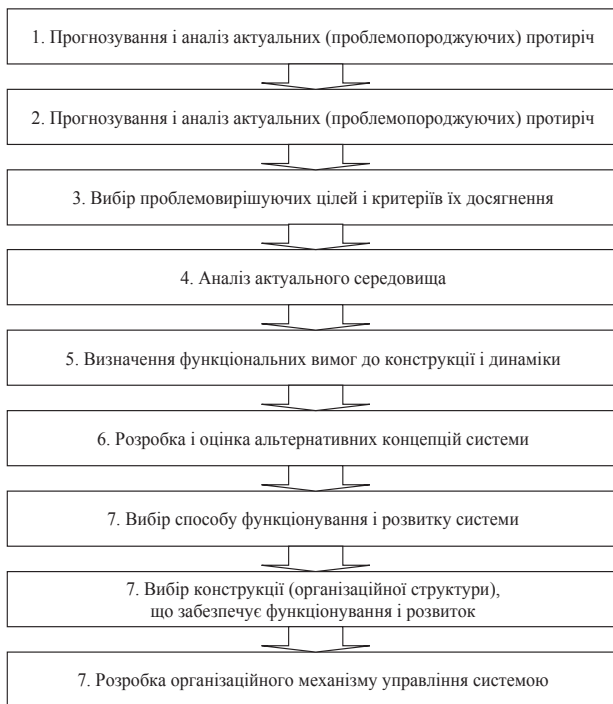

Рис. 1. Методологічна конструкція системно-організаційного підходу [1–15]

ходу, що виражає засадничу умову організаційної оптимізації. Забезпечення фокусованості дій системи в розвинених випадках припускає:

- зосередження приватних цілей усіх рівнів на досягнення загальної (глобальної) мети системи. На рівні функцій аналогом цієї вимоги є розвинений в роботах М.И. Сетрова принцип зосередження функцій [1, с. 58];

- розмежування функцій між компонентами конструкції методом орієнтації кожного з них на реалізацію відносно завершеного циклу взаємозв'язаних дій, що забезпечують досягнення певного цільового результату. Виділення підсистем під реалізацію відносно автономних функціональних циклів, орієнтованих на досягнення кінцевих цільових результатів, забезпечує найбільш чітке розмежування функціональних завдань в структурі, усуває протиріччя і неузгодженості, неминучі під час виконання окремих фрагментів функціонального циклу різними підсистемами, найточніше фокусує кожну з підсистем на досягнення глобальної мети системи;

- узгодженість дій явної і латентних структур системи. Розрізнення цих структур і дослідження впливу їх співвідношення на функціонування системи проводяться А.И. Уйомовим [2, с. 98]. Під явною структурою він розуміє системоутворююче відношення. Латентні – це структури, які не задовольняють цьому відношенню. Наприклад, якщо явною виступає формальна (виробнича) структура колективу, то соціальна, вікова і інші будуть щодо неї латентними. «...Відповідність явної і латентних структур систем є умовою їх оптимального функціонування» [3, с. 233]. У світлі принципу дії, що фокусує, оптимізаційний ефект цієї відповідності обумовлений тим, що водночас явна і латентні структури діють «в унісон», що посилює сфокусованість, а значить і ефективність системи;

- сумісність і скорегованість компонентів системи. Сумісність означає здатність компонентів взаємодіяти без взаємних перешкод і взаєморуйнування

[1, с. 67]; скорегованість – здатність компонентів до стикування один з одним в процесі спільного функціонування. Ці умови забезпечують структурно-функціональну єдність системи, без якої неможлива фокусованість її дій на вирішення актуальних суперечностей;

- відповідність спрямованості «ціннісно-мотиваційного поля» системи і ціннісних регулювальників підсистем загальної цільової орієнтації системи. Це умова фокусованості істотно для вищих класів систем, яким властиві ціннісні форми дії регуляції на підсистемі, що функціонують з високою мірою автономності.

II. Комплексність. Цей принцип включає такі аспекти:

- всебічність дій на об'єкт з урахуванням якісних особливостей і взаємозв'язку його сторін. За рахунок одночасного охоплення усіх істотних аспектів об'єкту забезпечується, по-перше, включення максимуму чинників, що вносять вклад до досягнення мети. По-друге, водночас відбувається нададдитивне зростання інтенсивності і глибини дії: вплив кожного з чинників здійснюється на сприятливому тлі, створеному іншими чинниками, що взаємопосилює їх ефект, підвищує глибину перетворення. По-третє, взаємокоординовані дії на усі істотні аспекти системи посилюють цілеспрямованість і збалансованість перетворень. «Проведення окремих... навіть найправильніших заходів не дасть належної віддачі, якщо вони... ізольовані... Узяті зовні системи, можуть суперечити один одному і не призводити до очікуваного ефекту» [3, с. 9];

- взаємодоповнювальне поєднання різних форм і способів дії на об'єкт. Досвід показує, що застосування однотипних, шаблонних підходів не може забезпечити високий ефект. Кожен окремий спосіб дії, навіть дуже ефективний, має не лише сильні, але і слабкі сторони. Тому ізольоване його застосування, особливо в ситуаціях боротьби, дозволяє супротивному об'єкту адаптивно реформуватися, ослабити дію або навіть зовсім відхилитися від нього, використовуючи обмеженості і слабкі сторони. У разі ж взаємодоповнюючої комбінації різних способів дії розширюється діапазон сильних якостей, частково або повністю взаємокомпенсуються недоліки. Це забезпечує неаддитивність ефекту, підвищує його надійність, ускладнює можливості протидії. Ефект комбінованої дії може бути додатково посилений шляхом раптових змін використовуваних поєднань, що знижує здатність супротивної сторони до опору, дозволяє захопити наступальну ініціативу [4, с. 81, 89]. Особливо важлива така тактика у разі необхідності перелому несприятливих тенденцій розвитку високо інерційних об'єктів тощо;

- взаємодоповнювальне поєднання елементів системи. Досягнення функціональної додаткової компонентів – основи гармонійності і досконалості системи, фокусованості і результативності її дій. Наприклад, в науці давно простежено, що дослідницькі колективи, кадровий склад яких характеризується взаємододатковим поєднанням усіх необхідних для дослідницького процесу типів фахівців («генератор ідей», «критик», «ерудит», «організатор», «виконавець»), здатні функціонувати більш цілеспрямовано, продуктивно і надійно, аніж колективи, в яких такої поєднання немає або воно неповне [5].

III. Виділення «вирішальної ланки». «Потрібно вміти знайти в кожному особливому моменті ту особливу ланку ланцюга, за яку потрібно усіма силами вхопитися, щоб утримати весь ланцюг і підготува-

ти міцно перехід до наступної ланки...» [6, с. 205]. Ідея «вирішальної ланки» виникає із закономірної для великих систем функціональної нерівноцінності різних елементів і зв'язків, різної міри їх впливу на кінцевий результат. «Вирішальні ланки» – це такі пункти системи, де найперший додаток зусиль може дати найбільший ефект. Роль цього принципу тим значніше, чим складніше вирішувана проблема і чим гостріше відчувається дефіцит ресурсів. Принцип вирішальної ланки органічно доповнює принцип комплексності, вказує практичні способи його реалізації. Виділення вирішальної ланки дозволяє вирішити суперечності між складністю завдання одночасного охоплення усіх аспектів об'єкту і обмеженістю можливостей і ресурсів суб'єкта пізнання або управління. Відповідно до цього принципу раціональний спосіб дій в умовах недостатності засобів для одночасної гармонійної дії на усі сторони системи полягає у виокремленні таких завдань, яким необхідно приділити найбільшу увагу і ресурси вирішити найперше, і відділенні тих, які мають другорядний характер. Найбільш актуальними типами «вирішальної ланки», що вимагають найперших зусиль, є:

- тип «слабкої» ланки, що обмежує можливості і стримуючий розвиток усієї системи;
- тип «провідної» ланки, що чинить істотний вплив на підвищення функціональності або прискорення розвитку низки інших ланок і системи загалом;
- тип «масової» ланки, тобто елементів, що багаторазово повторюються, або операцій, навіть незначне поліпшення яких може дати великий результуючий ефект за рахунок багатократного накопичення малих ефектів.

IV. Поетапність розвитку (перетворення) системи. Цей принцип вказує оптимальний спосіб розподілу зусиль в часі під час якісного перетворення системи. Таке перетворення, особливо якщо воно має глибокий, переломний, характер, істотно змінює положення, взаємозв'язки і функції різних підсистем, що викликає значний опір, організаційні конфлікти і перешкоди. У цих умовах спроби здійснити перетворення разовим актом за принципом «усе або нічого» неминуче призведуть до різкої протидії інерційних сил, здатних дестабілізувати або навіть дезорганізувати систему. Крім того, процес якісного перетворення ніколи не може бути повністю передбачений і завжди супроводжується як несподіваними перешкодами, так і непередбаченими можливостями вдосконалення системи. Тому найраціональніше здійснювати розвиток (перетворення) поетапно, починаючи з найбільш доступних і легко здійснених змін, нарощуючи на кожному новому етапі масштаби перетворень і зрушення в цілеспрямованні [6, с. 182–183]. Це дозволяє уникнути значної інерційної протидії і водночас дає можливість удосконалювати від етапу до етапу тактику розвитку з урахуванням нових прогресивних можливостей і неминучих перешкод.

Для практичної реалізації принципу поетапності необхідно сформулювати критерії оптимального розчленування процесу перетворення на окремі етапи, визначення їх складу, структури, раціональних меж. Із загальним критерієм «від простих перетворень до складніших», а також критеріями меж оптимального компромісу між перетворюючими зусиллями і протидіючими чинниками [7, с. 117–122], додатково вкажемо такі оптимізаційні критерії:

- результатом здійснення кожного з етапів має бути цілісний, функціонально завершений комплекс взаємодоповнювальних об'єктів, здатний до автономного функціонування;

- кожен з етапів повинен створювати основу для нарощування комплексу перетворень вищого якісного рівня. Цілі попередніх етапів повинні сприяти досягненню цілей наступних етапів;

- на кожному новому етапі необхідно утримувати позитивні форми і тенденції попередніх етапів і долати негативні. Зокрема, слід взаємодоповнювальним способом поєднувати складні форми вищого рівня розвитку з простими і надійними елементами, що виникли на нижчих стадіях і показали свою ефективність. «Поєднання сучасної складної техніки з простим і дешевим устаткуванням для виконання простих робіт – цей принцип економічної гнучкості заслуговує на найпильнішу увагу» [8, с. 63];

- для подолання наростаючої складності, дискординації та інших негативних наслідків прогресуючої диференціації системи під час переходу на вищі етапи розвитку необхідно систематично виокремлювати в структурі, що ускладнюється, групи однорідних або взаємозв'язаних елементів і створювати спеціалізовані підсистеми виробництва або управління кожної з таких груп. Виокремлення спеціалізованих виробництв для насичення усього народного господарства подібними загальними компонентами, як і необхідність спеціальних систем управління групами однорідних або взаємозв'язаних галузей, – важливі чинники прогресивного руху економіки [3, 8];

- розвиток кожного нового етапу доцільно здійснювати не фронтально, а шляхом випереджаючого просування лідерських підсистем, що мають найвищий організаційний потенціал освоєння прогресивних способів функціонування і кінцевих продуктів. Цим підсистемам необхідно створювати пріоритетні можливості, підпорядковувати їм відстаючі підсистеми для прискорення розвитку останніх і як додаткове джерело ресурсів. Розгортання інших підсистем з урахуванням досвіду піонерного освоєння, накопиченого такими, що лідирують, може прискорити темпи розвитку системи загалом [9, 10].

V. Організаційна динамічність системи, тобто гнучкість і мобільність її конструкції і управляючих підсистем, що забезпечує оптимізуючу адаптацію у процесі зміни умов функціонування і розвитку. Антиподом динамічності є організаційна «жорсткість», що зумовлює застійні явища, пригніченість розвитку, різке падіння ефективності системи під час зміни внутрішніх і зовнішніх умов. Досягнення організаційної динамічності вимагає закладання в концепцію системи такого комплексу функціональних якостей:

- «гнучкість» конструкції, тобто:

- a) здатність зміни структурної конфігурації системи (без ломки організаційної схеми) в усьому діапазоні можливих функціональних застосувань;

- b) можливість зміни складу підсистем і тактик їх функціонування при зміні умов середовища і в процесі розвитку системи.

Такі якості дозволять безболісно адаптувати систему до виконання різних функціональних завдань, підвищать її стійкість до ситуаційних змін і здатність до розвитку;

- адаптивність підсистем, що керують, до зміни умов функціонування і розвитку. Здатність системи в короткі терміни змінювати стан і способи функціонування власних підсистем і керувальних об'єктів – важливий показник її організаційної якості [11];

- мобільність реакцій самоорганізації системи на дисфункції будь-якої локалізації. Загальним методом формування цієї якості є розвиток в ланках керувальної системи і підсистемах керувального

об'єкту ціннісних регулювальників самоналаштування на оптимальні режими функціонування і можливості організаційного прогресу в розвитку. Створення механізмів аналогічної дії має особливу значущість для соціально-економічних комплексів, яким через значну автономність і активність самоорганізації підсистем, численність і різнохарактерності спонтанних змін властиво, з одного боку, надзвичайна різноманітність можливих дисфункцій, а з іншого – наявність безлічі джерел блокування і спотворення сигнальної інформації. Це залучає до процесу подолання порушень не лише управлінські ланки, але і виробничі, увесь колектив підприємства. Оскільки дисфункціональні відхилення завдають збитку безпосередньо інтересам конкретних виконавців і підрозділів, вони відразу виявляють такі відхилення і вимагають їх усунення.

Такі основні принципи системного підходу в його праксеологічному (організаційному) ракурсі. Їх роль – слугувати орієнтирами оптимального вибору цілей, функцій, конструкцій, тактик функціонування і стратегій розвитку соціально-економічних систем. Спільно ці принципи поєднано з методологічним алгоритмом системного підходу становлять ядро праксеологічного апарату діалектичної логіки. Вони відображають вузлові вимоги оптимізації систем і діяльності з їх створення в аспекті зв'язку і в аспекті розвитку. Механізм взаємодії цих принципів в процесі планування організаційно-перетворювальної діяльності має схематично такий характер:

- усебічно охопити об'єкт і визначити способи дії на його істотні сторони з урахуванням їх специфіки і взаємозв'язків,
- виокремити вирішальні ланки дії, що вимагають зосередження основних зусиль і уваги,
- знайти найбільш раціональний спосіб поетапного розподілу перетворювальних дій в часі,
- передбачити досягнення організаційної гнучкості створюваного або перетворюваного об'єкту до можливих змін режимів функціонування і особливостей різних стадій розвитку
- з урахуванням усіх цих даних визначити оптимальний спосіб фокусуєчої концентрації дій в просторі і в часі на вирішення актуальних суперечностей.

Така в найзагальніших рисах логіка взаємодії розглянутих принципів в процесі організаційного мислення і діяльності.

Висновки. З наведеного розуміємо, що у взаємодоповнювальному поєднанні з категоріальним апаратом, а у низці випадків і самостійно вказані принципи можуть бути використані під час вирішення низки прикладних системно-організаційних проблем: побудови «дерева цілей» вдосконалення організаційних систем [12], розробки методик діагностичного аналізу і системного опису територіально-галузевих органів управління [13, с. 123], побудови якісного оптимізаційного алгоритму вибору комплексних завдань [14], визначення методологічних орієнтирів створення прогресивної технології [15], розробки системних критеріїв формування організаційних якостей, системних принципів вдосконалення об'єкту дослідження [7, с. 67] тощо.

Іншою сферою, де використання розглянутого апарату може виявитися корисним, є систематизація теоретичних представлень за системно-організаційними проблемами прикладного характеру, на-

приклад, розробці системної теорії згуртованості соціальних груп [7, с. 73], системному розвитку методологічного апарату оптимальної побудови системи [13, с. 107] та в іншому.

Застосування пропонованого апарату дасть змогу концептуалізувати і розвинути подібні прикладні теорії, виявити організаційний сенс і взаємозв'язок положень, що є в них, визначити міру їх повноти, виокремити головний зміст, заповнити наявні пропуски. Істотною сферою прикладного використання цього апарату є його застосування для експертних оцінок проектів побудови і перетворення складних систем різних класів. Нарешті, пропонований апарат може слугувати загальним керівництвом в безпосередній організаційній діяльності.

Отже, результати зазначених наукових досліджень сприятимуть більш ефективному функціонуванню соціально-економічних систем, і можуть бути подальшим розвитком методології сучасної теорії управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сетров М.И. Основы функциональной теории организации / М.И. Сетров. – Л.: Наука, 1972. – 164 с.
2. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
3. Федоренко Н.П. Методологические проблемы совершенствования управления экономикой / Н.П. Федоренко // Вопросы философии. – М.: Прогресс, 1974. – № 6. – С. 3–15.
4. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – М.: Политиздат, 1979. – Т. 41. – 675 с.
5. Карцев В., Королева Г. Научный коллектив: проблемы руководства / В. Карцев, Г. Королева // Молодой коммунист. – М.: Мысль, 1978. – № 3. – С. 73–79.
6. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – М.: Политиздат, 1979. – Т. 36. – 635 с.
7. Винограй Э.Г. Общая теория организации и системно-организационный подход / Э.Г. Винограй. – Томск: Изд-во ТГУ, 1989. – 236 с.
8. Хейнман С.А. Организационно-структурные факторы экономического роста / С.А. Хейнман // Экономика и организация промышленного производства. – М.: Мысль, 1980. – № 5. – С. 32–52; № 6. – С. 56–81.
9. Свидерский В.И. О некоторых особенностях развития / В.И. Свидерский // Вопросы философии. – М.: Прогресс, 1985. – № 7. – С. 27–35.
10. Свидерский В.И. О философском осмыслении современности / В.И. Свидерский // Философские науки. – М.: Прогресс, 1990. – № 5. – С. 100–103.
11. Рапопорт А. Математические аспекты абстрактного анализа систем / А. Рапопорт // Исследования по общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969. – С. 83–105.
12. Винограй Э.Г., Смирнов В.П. Вопросы разработки комплексных программ совершенствования организационных систем / Э.Г. Винограй, В.П. Смирнов // Наука – образование – производство: проблемы развития. – Томск: Изд-во ТГУ, 1982. – С. 49–54.
13. Быков В.Е. Автоматизация управления в системе просвещения / В.Е. Быков, Э.Г. Винограй, А.Н. Мартынов, А.П. Осадчук, В.П. Смирнов. – Томск: Изд-во ТГУ, 1984. – 264 с.
14. Винограй Э.Г. Системный подход к выбору задач автоматизации при создании автоматизированных систем управления / [Э.Г. Винограй]; отв. ред. А.П. Деревянко, С.С. Кутателадзе // Методологические проблемы совершенствования взаимодействия науки и производства. – Новосибирск: Наука, 1985. – С. 103–108.
15. Винограй Э.Г. Методологические принципы создания прогрессивной техники / [Э.Г. Винограй]; отв. ред. А.П. Деревянко, Д.Г. Кнорре // Методологические проблемы создания новой техники и технологии. – Новосибирск: Наука, 1989. – С. 21–34.